

Vinterspelen som nordisk lekgemenskap

AINUR ELMGREN*

Uleåborgs universitet

Martin Johansson, *De nordiska lekarna: Grannländer i pressen under olympiska vinterspel* (Huddinge: Södertörns högskola 2023). 215 s.

Under 1900-talet relaterade idrottsjournalistiken återkommande till föreställningar om nordiska och nationella identiteter, liksom det föreställda förhållandet mellan dem. Martin Johanssons avhandling *De nordiska lekarna* fördjupar sig i medierepresentationen av de nordiska länderna Norge, Sverige och Finland som broderliga konkurrenter. Hans avhandling har som syfte att ge nya perspektiv på den nordiska identitetsbildningens historia genom att studera om och hur föreställningar om nordisk gemenskap präglade, kompletterade och kanske även trumfades nationella rivaliteter på sportsidorna.

Vilka spänningar uppstod mellan nationell chauvinism och regional samhörighetskänsla, och hur användes spänningarna för att väcka känslor i mediatiserade berättelser om nordisk vintersport? Dessa frågor undersöks genom tre teman: Känslöhistoria, masskultur och relationen mellan nation och region. Det känslöhistoriska perspektivet, som är nydanande inom idrottshistoria, tillämpas i granskningen av normerna som styrde hur nordborna skulle känna inför sina grannars öden under vinterspelen. Ytterligare ett tema är förhållandet mellan regionalt och nationellt i tävlingsituationer som involverar vintersport. Avhandlingens empiriska studier utgår från idrottsjournalistiskt material. Journalistiken kring vintersportstävlingar betraktas som en byggsten i nordiskt och nationellt identitetsbyggande.

Alla dessa områden har berörts av tidigare forskning, men Johanssons ambition är att analysera dem tillsammans i ett längre historiskt perspektiv. I avhandlingen utforskas dessa fenomen med hjälp av en metodologisk och begreppslig arsenal som inkluderar både kvalitativa och kvantitativa me-

* Docent i nordisk historia; fakultetsopponent.

toder hämtade från mentalitetshistoriska, känslöhistoriska och begrepps-historiska forskningstraditioner.

Forskning om sport och regionala identiteter fokuserar ofta på regioner som saknar statlig självständighet eller megaregioner som Asien.¹ Norden med sina suveräna småstater utgör ett särfall, även om det Norden som Johansson undersöker saknar både Danmark och Island. Avgränsningen motiveras med vintersportens historiska bakgrund: Redan under 1800-talet började vintersport, i synnerhet längdåkning, förstås som en symbol för hävdvunnen folklig tradition i Norge, Sverige och Finland.²

Tidigare forskning har konstaterat att det är först när idrotten upplevs direkt även av dem som inte är på plats som olympiska spel blir till medie-händelser.³ Med etermediernas segertåg tog radion och senare televisionen kontrollen över de direkta känslöreaktionerna, vilket gav dagstidningarna en mer beskrivande och förklarande roll. I avhandlingen representeras de tre nationella mediesystemen av varje huvudstads största morgontidning och kvällstidning.

Johansson har valt att avgränsa källmaterialet till norsk- och svenskspråkiga tidningar baserade i Finlands, Norges och Sveriges huvudstadsregioner. Analysen syftar alltså inte till en symmetrisk jämförelse. Även om Johansson själv inte har använt sig av finskspråkigt material, visar han med några exempel att språkbarriären inte alltid uppfattades som oöverstiglig. Det exotiserade finska språket och det stereotypiserade finska tigandet kunde behandlas som en familjär egenhet på sportsidorna till skillnad från exempelvis det främmande ryska språket och de sovjetiska idrottarnas politiserade tystnad.

I avhandlingens två första empiriska kapitel tillämpas både kvalitativa och kvantitativa metoder på en större korpus texter ur de databaser med digitaliserade dagstidningar som finns tillgängliga i alla tre undersökta länder. I de två följande kvalitativa kapitlen utövar Johansson närläsning av utvalda texter och undersöker representationer av nordiskhet i mellannationella relationer. Den kvalitativa analysen fokuserar på tre specifika vinterspel: vinterspelet i Garmisch-Partenkirchen 1936, där uttrycken för nordisk lek-gemenskap ännu sökte sin form, och de ”etablerade” vinterspelen i Grenoble 1968 och Lillehammer 1994.

1. Se t. ex. Wolfram Manzenreiter, “Producing Sports Mega-Events and Imagining the Nation in East Asia: The 2002 Football World Cup and the East Asian Olympics”, i William W. Kelly & Susan Brownell (red.), *The Olympics in East Asia: Nationalism, Regionalism, and Globalism on the Center Stage of World Sports* (CEAS Occasional Publication Series 2011) s. 19–34.

2. Helena Tolvhed, *Nationen på spel: kropp, kön och svenskhet i populärpressens representationer av olympiska spel 1948–1972* (Umeå: h:ström, 2008).

3. Daniel Dayan & Elihu Katz, *Media Events: The Live Broadcasting of History* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1992).

Vinterspelen 1936 kan beskrivas som en banbrytande mediehändelse som medvetet marknadsfördes som sådan av den nazistiska regimen i Tyskland. Tidpunkten var symboliskt viktig för nordismen: Finlands riksdag hade i december 1935 slagit fast att landet utrikespolitiskt följde "den nordiska orienteringen".⁴ Vinterspelen i Grenoble 1968 beskrivs av Johansson som etermedieålderns höjdpunkt då nordismen nådde sin kulmen i de parallellt pågående NORDEK-förhandlingarna, medan Lillehammer 1994, ett nordiskt hemma-OS, markerar slutet på nordismens guldålder strax före folkomröstningarna om EU-medlemskap som kom att skilja Finlands och Sveriges väg från Norges.

Avhandlingens innovativa ambition är att studera något som Johansson kallar nordism i masskulturen. Helena Tolvhed och Mervi Tervo har tidigare forskat i mediekonstruktionen av nordisk överlägsenhet,⁵ och Johansson har därför valt att fokusera på spänningen mellan inomnordisk rivalitet och solidaritet. Hans nydanande grepp är att visa hur idrottens karaktär av lek synliggörs, behandlar och avväpnar sociala spänningar som uppstår i vinterspelens konkurrenssituation.

Johanssons tolkning av vintersporten som en nordisk lekgemenskap (efter den nederländske historikern Johan Huizinga) är lyckad. Leken kräver en gemensam kulturell och social referensram för att vara inkluderande. Med humorns och lekens hjälp synliggörs och hanteras spänningen mellan nordistiska ideal och nationalistiska eller antinordistiska känslouttryck. Det antropologiska begreppet *joking relationship* har av Peter Gundelach tillämpats på nationella identiteter i Skandinavien.⁶ Den inomnordiska skämtrelationen är inte bara iscensatt som en dialog, den fungerar också som ett verkligt samtal. Medierna konstruerade en nordisk gemenskap med intertextuella metoder genom att citera och intervjua nordiska kolleger och kommentera deras utspel.

Olympiska medieberättelser utgör ett spännande källmaterial som präglas av de olika nationella mediasystemens särdrag. I Finlands fall är Johanssons uppmärksam på att de svenskspråkiga tidningarna representerar en språklig minoritet som också befinner sig i dialog med finskspråkig press inom Finland. Avhandlingens språkliga avgränsning leder till att det kulturella kretsloppet som de svenskspråkiga texterna ingår i delvis lämnas out-

4. "Termen var ett täcknamn och betydde i klartext: närmande till Sverige." Kari Tarkiainen, *Finnarnas historia i Sverige 2. Inflyttarna från Finland och de finska minoriteterna under tiden 1809–1944* (Helsingfors: Suomen Historiallinen Seura / Nordiska museet 1993) s. 358.

5. Tolvhed 2008; Mervi Tervo, *Geographies in the making: reflections on sports, the media, and national identity in Finland* (Uleåborg: Oulu University Press 2003).

6. Peter Gundelach, "Joking Relationships and National Identity in Scandinavia", *Acta Sociologica* 43:2 (2000).

forskat. Däremot fokuserar Johansson på det kulturella kretsloppet mellan de svenskspråkiga och de norska tidningarna.

Johansson teoretiska verktygslåda består av ett urval kompletterande mentalitetshistoriska, känslöhistoriska och begreppshistoriska perspektiv. Hans diskussion av representationer av det nordiska bottenar i Stuart Halls representationsbegrepp. Mediala representationer är alltid selektiva och riktade till en tilltänkt publik, men de befinner sig genom det kulturella kretsloppet i ständig påverkan av omvärlden. Forskarens uppgift är att synliggöra och kontextualisera de mentala kartor som ligger till grund för vad textproducenterna förväntar sig att läsarna vill konsumera.⁷

Även ambivalenta och negativa känslouttryck kan berätta något om förhoppningar och begär kopplade till det nordiska. Liksom mentala kartor är känslor möjliga att studera via representationer. Både manifesta och latenta representationer av nordiskhet spåras av Johansson i källmaterialet. Den mer kontroversiella frågan i avhandlingen handlar om huruvida idrottsjournalistiken under vinterspelen vittnade om en populär nordism. Tidigare forskning har fokuserat på föreningarnas och de statliga organens "elitnordism". Johansson kontrasterar denna nordism uppifrån med en organiskt framväxande populär nordism som kan utläsas ur sportsidornas antaganden om inomnordisk solidaritet.

Nordismen som vedertaget begrepp innebär ett politiskt projekt som efterträdde 1800-talets skandinavism. Till skillnad från skandinavismen, vars misslyckade målsättning var en politisk union, accepterade nordismens förspråkare nationalstatens primat och strävade i stället efter transnationellt samarbete. Det nordiska samarbetet har därför beskrivits som baserad på "en olympiska spelens princip".⁸ Man måste flagga för sin nation för att bli sedd och respekterad som en nordisk samarbetspartner.

Frågan är om sportkolumnernas nordiska identitetskonstruktion verkligen kan benämnas nordism. Johansson visar att sportjournalistiken ofta framställde inomnordisk solidaritet som ett "fint" ideal som idrottskäsörerna spjånade emot i satiriskt eller ironiskt syfte. Det "fina" idealet kontrasterades mot ett "fult" nationalistiskt ideal som ställde det egna folket först och tillät skadeglädje på grannens bekostnad. Ibland var det dock nordismen som framstod som den förbjudna känslan!

Hos läsaren som lusläser fotnoterna i de kvalitativa analyskapitlen upp-

7. Om mentala kartor som analytiskt begrepp, se Norbert Götz & Janne Holmén, "Introduction to the theme issue: 'Mental maps: geographical and historical perspectives'", *Journal of Cultural Geography* 35:2 (2018).

8. Henrik Stenius & Heidi Haggrén, "Det nordiska samarbetets vardagspraktiker: vad vet vi om dessa förutom att de har varit/är viktiga?", i *Suomi pohjoismaana = Finland i Norden: Suomi 50 vuotta Pohjoismaiden neuvostossa = Finland 50 år i Nordiska rådet* (Helsingfors: Pohjola-Norden 2005).

kommer en misstanke om att "det nordiska" oftare uppträder i rikssvenska och finlandssvenska tidningar än norska under den undersökta perioden. Några extra sidor hade gott kunnat ägnas åt att granska den ojämlika fördelningen av nordiska solidaritetsyttringar. Tidigare forskning har påvisat en oro hos både norrmän och finnar för "storsvensk" monopolisering av nordiskt samarbete, framför allt i början av 1900-talet.⁹

Det tycks ofta vara Norge som figurerar som andranation (den nation vars idrottsframgångar man gläder sig mest åt vid sidan av ens egen) och som väcker de rikssvenska och finlandssvenska skribenternas nordistiska bekräftelsebehov. Den historiska relationen till andranationen kan även brukas ironiskt, som då medaljhungriga svenska sportjournalister beklagade förlusten av Norge eller inbjöd Norge att ockupera Sverige.

Johansson visar hur sammanflätade föreställningar om manlighet, självdisciplinering och nordiskhet initialt leder till att damernas idrottsframgångar ignoreras – om de inte lyckas med stordådet att besegra Sovjet, ett land med särställning under vinterspelen. De idealiserade nordiska egenskaperna hos idrottarna framställs inte längre som en exklusivt manlig domän under 1990-talet. I idrottsjournalistikens känslspråk blir individuella och expressiva känslouttryck alltmer acceptabla. Johansson visar hur normernas uppluckring trots allt inte ledde till att disciplineringsidealet övergavs. Känslor med igenkänningsvärde och situationshumor övervägde mer illvilliga former av humor på sportsidorna.¹⁰

Av tre skäl anser Johansson det troligt att den vinterolympiska bevakningen faktiskt påverkade människors mentala Nordenkartor. För det första ledde tävlingsmomentets underhållningsvärde till att berättelserna fick stor spridning. Humoristiska texter hade ett marknadsvärde. För det andra bekräftade tävlingarna till en början den gemensamma positiva självbilden, det vill säga den kroppsliga (läs: maskulina) och idrottsliga kompetens som ansågs typisk för nordborna.

För det tredje gjorde sportjournalistiken en koppling mellan tävlingen som lek och lekfull humor. Johansson tolkar Huizingas begrepp lekgemenskap som en skandinavisk ordlek. På norska betyder lek både spel som tävling (som i vinterspel) och lek som ett lustfyllt tidsfördriv utan prestationskrav. I stället för att undra varför en "kraftfull konvention" som den nordiska lekgemenskapen försvagas under loppet av några decennier, kanske man kan förundras över det större undret, själva uppkomsten och bevarandet av lekgemenskapen.

9. Se t. ex. Ruth Hemstad, "Scandinavianism, Nordic Co-operation, and 'Nordic Democracy'", i Jussi Kurunmäki & Johan Strang (red.), *Rhetorics of Nordic Democracy* (Helsingfors: Finnish Literature Society 2016) s. 186.

10. Johansson (2023) s. 224–225.

Johansson visar att intresset för enskilda grannar ökade under 1990-talet, medan bruket av Norden-relaterade begrepp avtog. Han menar dock inte att nordismen försvinner utan ligger latent som en "kraftfull konvention". Med en viss försiktighet spekulerar han i orsakerna till denna konjunkturförändring, som sammanfaller med uppluckringen av vinterspelens homosociala mediebild. En annan tolkning kunde vara att Norges uppgång mot absolut övervälde som vintersportmakt i Norden ledde till att referenser till gemensamma nordiska ideal spelade ut sin roll. Den populärnordistiska brödrafolksdiskursens förutsättningar är trots alla goda föresatser aldrig jämlika. Därför kan den intranordiska humorn anspela på tabubelagt historiskt bagage, som Johansson tidigare har beskrivit som "memories of inequality".¹¹

Den skandinaviska språkgemenskapen har möjliggjort upprätthållandet av en samtalskonvention. Den nordiska journalistkårens transnationella nätverk, som tillför en kollegial dimension till samtalskonventionen, vore ytterligare ett intressant objekt för vidare forskning. Ett annat forskningsämne öppnar Johansson själv upp för med iakttagelsen att den nordiske mannens förmåga och expertis i bemästrandet av naturen och väderleken har varit en central del av den populära berättelsen om nordisk idrott under 1900-talet. Vad kommer att hända, frågar han, när både natur och väderlek förändras oåterkalleligen?

Avhandlingen är skriven på ett medryckande och underhållande språk som stundom ligger nära källornas jargong i bruket av termer som storebror och lillebror. Tryckfelsnisse har spelat några spratt med diagrammen (figur 3 och 8) i kapitel 2. Förutom diagrammen är avhandlingen illustrerad med exempel på de citerade dagstidningarna. Tyvärr har copyright uppenbarligen hindrat att publicera skämtteckningarna som refereras i brödtexten. Även om det är synd att läsaren inte får ta del av bildmaterialet, beskrivs och analyseras skämtteckningarna som talhandlingar i Quentin Skinners mening. Därmed blir de förstäliga som en integrerad del av berättelsen om det nordiska under de olympiska vinterspelen under 1900-talet.

Sammanfattningsvis analyserar Johansson på ett innovativt sätt hur Norden föreställdes inom ett masskulturellt ramverk, nämligen idrottsjournalistiken i dagstidningarna. Han belyser hur vinterspelen synliggjorde relationerna mellan nordiska och nationella identiteter i form av spänningar som hanterades med humorns och känsleregimbaserade normers hjälp. Den som vill förstå Norden som en föreställd gemenskap kan inte bortse från bruket av humor i den nordiska lekgemenskapen.

11. Martin Johansson, "Stories of Siblinghood: Nordic Neighbors at the 1994 Winter Olympics", *Culture Unbound. Journal of Current Cultural Research* 13:1 (2021).